

Педагогічна освіта

УДК: 378.147:008+316.75+1

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.15323368>

Семінар як простір рефлексії: культурологічний діалог у гуманітарній освіті

Уліщенко Віолетта Валентинівна

доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри
загальнотеоретичних дисциплін Київського університету права НАН України,
вулиця Академіка Доброхотова, 7А, Київ, 03142,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1072-7735>

Уліщенко Андрій Борисович

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри ділової іноземної
мови та міжнародної комунікації Національного університету харчових
технологій, вулиця Володимирська, 68, Київ, 01033,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0539-7249>

Прийнято: 17.04.2025 | Опубліковано: 29.04.2025

***Анотація.** У статті досліджено потенціал семінарського заняття як унікального простору в гуманітарній освіті. Розглянуто теоретичні засади рефлексії та діалогу в педагогіці, проаналізовано методи й практики, що забезпечують їх ефективну реалізацію на семінарських заняттях. **Проблема дослідження** полягає в недостатньому використанні можливостей семінарів для цілеспрямованого формування у студентів рефлексивних здібностей та*

налагодження культурологічного діалогу. **Мета роботи** – розкрити роль семінару як простору для рефлексії та культурологічного діалогу в гуманітарній освіті, визначити ключові чинники його ефективності й розробити практичні рекомендації щодо трансформації в інтерактивне середовище. **Методи.** Представлено результати емпіричного дослідження, проведеного з метою аналізу впливу семінарських занять на формування рефлексивних та інтерпретаційних навичок студентів гуманітарних і технічних спеціальностей. Застосовано контент-аналіз письмових робіт студентів, що передбачав об'єктивну оцінку рівня розвитку їхніх рефлексивних і аналітичних здібностей, спроможності до міждисциплінарного узагальнення та глибокої культурної інтерпретації. **Результати.** Дослідження продемонструвало позитивний вплив семінарів на розвиток особистісної залученості студентів, їхнього емоційного інтелекту, здатності до критичного мислення та міжкультурної компетентності. Отримані результати підтверджують ефективність використання семінару як інструменту культурної саморефлексії та активного залучення студентів до осмислення культури. **Висновки.** Наголошено на важливості створення на семінарах атмосфери довіри та підтримки, використання різноманітних методів активізації рефлексії та діалогу, забезпечення конструктивного зворотного зв'язку й заохочення самостійної роботи студентів. **Наукова новизна** дослідження полягає в обґрунтуванні потенціалу семінарського заняття як особливого простору для розвитку рефлексивних навичок та ініціювання культурологічного діалогу в контексті гуманітарної освіти, а також у розробці практичних рекомендацій щодо його ефективної організації.

Ключові слова: семінар, рефлексія, культурологічний діалог, гуманітарна освіта, міжкультурна компетентність, критичне мислення, англійська мова, історія української культури

Seminar as a Space of Reflection: Cultural Dialogue in Humanities Education

Ulishchenko Violetta

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of the
Department of General Theoretical Disciplines, Kyiv University of Law of the
National Academy of Sciences of Ukraine,
Akademika Dobrokhotova Street, 7A, Kyiv, 03142,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1072-7735>

Ulishchenko Andrii

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor
of the Department of Business Foreign Language and International Communication
at the National University of Food Technologies,
Volodymyrska Street, 68, Kyiv, 01033,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0539-7249>

Abstract. *The article explores the potential of the seminar as a unique space in humanities education. The theoretical foundations of reflection and dialogue in pedagogy are considered, methods and practices that ensure their effective implementation in seminars are analysed. The problem of the study is the insufficient use of seminars for the purposeful development of students' reflective abilities and the establishment of a cultural dialogue. The purpose of the study is to reveal the role of the seminar as a space for reflection and cultural dialogue in humanities education, to identify the key factors of its effectiveness and to develop practical recommendations for transforming it into an interactive environment. Methods. The article presents the results of an empirical study conducted to analyse the impact of seminars on the*

development of reflective and interpretive skills of students of humanities and technical specialities. The content analysis of students' written works was used, which provided an objective assessment of the level of development of their reflective and analytical skills, ability to interdisciplinary generalisation and deep cultural interpretation. Results. The study has demonstrated the positive impact of seminars on the development of students' personal involvement, emotional intelligence, critical thinking and intercultural competence. The results confirm the effectiveness of using the seminar as a tool for cultural self-reflection and active involvement of students in understanding culture. Conclusions. The article emphasises the importance of creating an atmosphere of trust and support at seminars, using various methods of enhancing reflection and dialogue, providing constructive feedback and encouraging students' independent work. The scientific novelty of the study is to substantiate the potential of the seminar class as a special space for developing reflective skills and initiating cultural dialogue in the context of humanities education, as well as to develop practical recommendations for its effective organisation.

Keywords: *seminar, reflection, cultural dialogue, humanities education, intercultural competence, critical thinking, English language, history of Ukrainian culture.*

Постановка проблеми. У ХХІ столітті світ переживає масштабні трансформації, зумовлені процесами глобалізації, цифровізації, інтенсифікації міжкультурної взаємодії та, на жаль, зростанням кількості воєнних конфліктів. В умовах сучасних викликів культура постає не лише як маркер ідентичності, а й як засіб опору, збереження гідності та людяності. Усвідомлення культурної тягlosti, базових цінностей і смислів зміцнює здатність до соціальної мобілізації, духовного спротиву й відновлення після фізичних і психологічних травм, підкреслюючи стратегічну вагу гуманітарної освіти для стійкості суспільства. У цьому контексті культурологічна освіта виконує ключову роль:

вона формує критичне мислення, національну ідентичність і відкритість до конструктивного міжкультурного діалогу. Завдяки навчанню інтерпретувати символічні й мистецькі форми культурологія сприяє глибшому розумінню як індивідуальної, так і колективної ідентичності. Важливе місце в цій освітній парадигмі займають семінарські заняття, які створюють умови для рефлексії, дискусії та активного осмислення культурних явищ.

Проблема дослідження полягає в недостатньому залученні потенціалу семінарських занять до цілеспрямованого розвитку рефлексивних навичок студентів та ініціювання культурологічного діалогу. Це проявляється у формалізації семінарів, які часто зводяться до простого заслуховування доповідей і переказу лекційного матеріалу, без належного акценту на критичному аналізі, активному обміні думками й аргументами. Брак практичних завдань, таких як рольові ігри чи кейс-стаді, обмежує можливості студентів застосовувати знання в контексті міжкультурної взаємодії, рефлексувати над власними діями та рішеннями, порівнювати різні світоглядні позиції та розвивати толерантність. До того ж, існуюча система оцінювання на семінарах переважно орієнтована на перевірку фактологічних знань, а не на виявлення здатності до рефлексії, критичного мислення та ведення діалогу. Самим викладачам нерідко бракує необхідних навичок для ефективної фасилітації дискусій, стимулювання рефлексії та створення відкритої атмосфери для культурологічного діалогу.

Мета дослідження: дослідити роль семінару як простору для рефлексії та культурологічного діалогу в гуманітарній освіті, ідентифікувати ключові чинники його ефективності та розробити практичні рекомендації щодо його організації. Для досягнення мети визначено *такі завдання:*

- проаналізувати теоретичні засади рефлексії та діалогу в педагогічному контексті;

- визначити ефективні методи й практики реалізації рефлексії та діалогу на семінарських заняттях;
- оцінити рівень розвитку рефлексивних та аналітичних навичок студентів через контент-аналіз їхніх письмових робіт;
- сформулювати рекомендації щодо організації семінарських занять для розвитку рефлексії та діалогу.

Аналіз досліджень. Генеза поняття «рефлексія» сягає латинських коренів: «reflekto» (повертати назад) та «reflexys» (зворотний хід). Згодом англійська мова доповнила його виразом «to reflect upon», що акцентує процес глибокого осмислення певного об'єкта. У ширшому культурологічному контексті рефлексія розглядається як багатогранний когнітивний процес, спрямований на досягнення сутності культури, її внутрішніх змістів, символічної системи та базових ціннісних орієнтирів. У цьому контексті Р. Вальтер (2024) влучно визначає «культуру рефлексії» як організаційне середовище, де окремі особистості та колективи систематично аналізують свій досвід, незалежно від його результатів (успіхи, невдачі, повсякденні дії), підкреслюючи важливість свідомих зусиль для її формування [1]. Філософська традиція надає рефлексії особливого значення, трактуючи її як фундаментальну здатність суб'єкта до самопізнання та усвідомлення власних когнітивних процесів. Водночас концепція рефлексивної практики набула широкої популярності завдяки працям Д. Шона (1987) [2]. Р. Декарт започаткував наукове розуміння рефлексії як здатності індивіда зосереджуватися на власних думках, свідомо відмежовуючись від зовнішнього впливу, наголошуючи, що усвідомлення включає як мислення, так і його осмислення.

Питання рефлексії в освіті є предметом активних наукових дискусій як потужний інструмент підвищення якості навчання та професійного розвитку педагогів. Дж. Дьюї (1933) наголошував на розмірковуванні як ключовому когнітивному процесі, що сприяє усвідомленню знань і переконань та

формуванню обґрунтованих прогнозів [3]. С. Брукфілд (1987) визначав критичну рефлексію як процес, що включає переживання тригерної події, її оцінку, пошук альтернатив, формування нової перспективи та інтеграцію інформації для прийняття висновків [4]. М. Даделін (1996) розглядала рефлексію як інтелектуальний процес розв'язання проблеми, підкреслюючи її сутність як «відсторонення від безпосереднього досвіду» для ретельного обмірковування особистісного значення через формування висновків, де навчання постає як конструювання сенсу, що спрямовує майбутню поведінку [5, с. 39]. Р. Барнетт та Ш. О'Махоні (2006) визначають рефлексію в освіті як цілеспрямований навчальний процес аналізу практики для прийняття обґрунтованих рішень, поєднуючи ретроспективний аналіз, інсайт та прогностичне бачення, і пропонують практичні стратегії, такі як портфоліо, самооцінювання та розв'язання конфліктів [6]. У педагогічному контексті особливої ваги набуває культурна рефлексія, яка, за визначенням Т. Моніз та С. Нг (2024), є ключовим фактором у формуванні ціннісних орієнтацій особистості та поглибленні розуміння власної й чужої культурної ідентичності [7].

Окрім самостійного обмірковування, важливу роль відіграє рефлексивне опитування, яке Г. Лі та Б. Барнетт (1994) визначають як спеціальну методику постановки запитань, що спонукають людину глибоко аналізувати власні знання, уміння, досвід, переконання та цінності, «не маючи на меті спрямувати її до заздалегідь визначених запитувачем висновків» [8, с. 17]. Автори підкреслюють спрямованість такого опитування на самостійне дослідження думок респондента. Важливість практичного застосування рефлексії та обміну думками з колегами також відзначає Д. Шуц (2021), наголошуючи на необхідності уважного формулювання навчальних цілей та врахування різних точок зору [9]. У контексті професійного зростання викладачів Л. Філіппова (2019) виокремлює важливість розвитку різних видів рефлексії, а саме: методологічної (усвідомлення та критичний аналіз підходів до організації освітнього процесу),

методичної (самопостереження та оцінка педагогічної діяльності) та технологічної (аналіз і оцінка впровадження освітніх новацій) [10]. Таким чином, різні дослідники підкреслюють багатогранність рефлексії та її ключову роль у якісному навчанні та професійному розвитку.

У дослідженні рефлексії в гуманітарній освіті особливу вагу має герменевтичне бачення культури як простору діалогу, обґрунтоване в працях Г.-Г. Гадамера. Культуру він розглядає як динамічний процес інтерпретації, що безпосередньо пов'язаний із формуванням рефлексивних навичок у студентів і викладачів. Згідно з Гадамером, розуміння — це не дія суб'єкта, а подія буття, в якій ми беремо участь [11, с. 286]. Такий підхід підкреслює глибоке особистісне залучення в осмислення досвіду й знань. Рефлексія тут постає як діалог із текстом, ситуацією, культурними контекстами й попередніми інтерпретаціями.

Концепція «герменевтичного кола» демонструє циклічність рефлексії: осмислення окремого аспекту навчального матеріалу передбачає звернення до загального контексту, що, у свою чергу, змінюється під впливом нових деталей [11, с. 291]. Такий рух між частковим і цілим є основою рефлексивного навчання у вищій школі.

Дослідження семінарських занять у гуманітарній освіті представлені в роботах вітчизняних науковців. О. Пометун (2020) акцентує на критичному опрацюванні візуального контенту, що формує здатність до розпізнавання маніпуляцій [12]. В. Вітюк (2020) аналізує ефективні форми організації гуманітарного навчання [13]. С. Терно (2021) розглядає групову роботу та есе як інструменти інтелектуального розвитку й рефлексії [14]. Н. Кінд-Войтюк (2022) підкреслює роль інноваційних методів у формуванні критичного мислення та самостійної роботи [15, с.103]. Загалом, семінарські заняття розглядаються як ключовий елемент активного навчання, що сприяє глибокому осмисленню, розвитку критичного мислення та комунікативних умінь студентів.

Виклад основного матеріалу. Рефлексія у вищій школі є процесом осмислення навчального матеріалу та досвіду через діалог, особливо на семінарах. З герменевтичної перспективи Гадамера, це основа критичного мислення, самоусвідомлення та глибокого розуміння в гуманітарних науках. Педагогічний підхід розглядає культурну рефлексію як важливу для ціннісного вибору, інтерпретації культури та ідентичності, забезпечуючи засвоєння культурного досвіду. Сучасна педагогіка використовує есе, дискусії та аналітичні практики для стимулювання рефлексії.

У гуманітарній освіті, зокрема в курсах культури, семінари є не лише контролем знань, а й простором інтелектуального пошуку, що розвиває аналітичні, дискусійні та оціночні навички. Діалог на семінарі активізує критичне мислення через проблемні запитання та аналіз культурних текстів і явищ, сприяючи особистій рефлексії та формулюванню самостійних суджень. Активна участь студентів є ключовою. Аналіз культурних текстів навчає критичній інтерпретації контекстів та виявленню прихованих значень, а також активізує ціннісно-орієнтоване мислення, розвиваючи етичну чутливість та формуючи відкритість до культурного різноманіття. Ефективність семінару як платформи рефлексії залежить від методів активізації мислення студентів: створення проблемних ситуацій; аналіз культурологічних кейсів; організація дебатів; розігрування міжкультурних комунікацій; написання есе для фіксації досвіду.

З метою комплексного аналізу впливу семінарських занять на формування рефлексивних та інтерпретаційних навичок студентської молоді було реалізовано емпіричну дослідницьку стратегію, яка поєднувала кількісні та якісні методи збору і аналізу даних, що дозволило забезпечити глибоке, багатовимірне розуміння досліджуваного феномену. У дослідженні взяли участь 60 студентів денної форми навчання двох провідних вищих навчальних закладів Києва, що представляли гуманітарний та технічний освітні напрями. Вибірку

сформовано за принципом випадковості з урахуванням паритетного представництва (по 30 студентів у кожній з двох груп): першу групу становили студенти, які опановували освітні програми у галузі права, другу – студенти технічних спеціальностей, що здобувають вищу освіту у сфері інформаційних технологій та інженерії. Такий підхід до побудови вибірки дозволив здійснити порівняльний аналіз впливу семінарської форми навчання на студентів з різною предметною спрямованістю, що, у свою чергу, забезпечило наукову валідність отриманих результатів.

Дослідження ґрунтувалося на матеріалах двох дисциплін, наявних у навчальних планах обох груп— «Англійська мова» та «Історія української культури». У межах дослідницького процесу було застосовано контент-аналіз письмових робіт студентів, що передбачав об'єктивну оцінку рівня розвитку їхніх рефлексивних і аналітичних здібностей, спроможності до міждисциплінарного узагальнення та глибокої культурної інтерпретації. Аналізу підлягали есе, які розкривали змістові аспекти історико-культурних тем, включно з аналізом мистецьких артефактів, а також завдання з англійської мови, що містили вимоги до інтерпретації англійськомовних текстів культурного змісту. Оцінювання здійснювалося за чітко окресленими критеріями, серед яких такі:

- глибина рефлексії (здатність до самостійного мислення, критичного аналізу, ідентифікації та обґрунтування власних припущень);
- рівень критичного осмислення інформації з урахуванням різних точок зору та аргументованості висновків, спроможність до інтеграції знань із суміжних галузей (історії, культури, мовознавства);
- рівень логічної побудови інтерпретацій із відповідними доказами й прикладами, що відображають розуміння культурно-історичного контексту.

Особливу увагу приділяли предмету аналізу – тематичному наповненню есе, здатності авторів ідентифікувати вплив історичних подій на культурну динаміку,

формулювати цілі та дослідницькі питання, застосовувати міждисциплінарний підхід, а також демонструвати володіння академічною англійською мовою й термінологією, необхідною для аргументованого обговорення складних тем.

З метою глибшого вивчення механізмів формування зазначених навичок було розроблено деталізовану систему оцінювання рівня аналітичного розгляду мистецьких артефактів із урахуванням їх здатності відображати соціокультурні та ціннісні домінанти відповідної історичної епохи. Студентам, які опанували відповідні тематичні блоки, було запропоновано виконати есе, зміст яких мав виявити рівень сформованості рефлексивного мислення та інтерпретаційних умінь. Тематика письмових робіт охоплювала широкий спектр культурологічних і мистецтвознавчих проблем, зокрема: дослідження образу української жіночності в живописі XIX століття з його подальшою інтерпретацією в англомовних мистецтвознавчих текстах; аналіз мови та візуальних образів у рецензіях на фільм «Тіні забутих предків»; виявлення культурних кодів у сучасних українських піснях та аналіз їх можливого нерозуміння англомовною аудиторією.

Для з'ясування суб'єктивної оцінки ефективності семінарських занять було проведено анонімне анкетування студентів, у межах якого вивчалися рівень їхньої залученості до роботи під час занять, оцінка ефективності різних форм навчальної взаємодії, самостійна рефлексія щодо змін у здатності до інтерпретації матеріалу, а також сприйняття семінарів як засобу розвитку міжкультурного розуміння. Паралельно з анкетуванням здійснювалося неструктуроване спостереження за поведінковими проявами студентів, зокрема за рівнем ініціативності в дискусіях, обґрунтованістю висловлених суджень, готовністю до діалогу та емпатійного сприйняття альтернативних точок зору.

Синтез отриманих даних дозволив сформулювати цілісну картину динаміки формування рефлексивних та інтерпретаційних навичок у контексті навчального процесу, заснованого на активному залученні студентів до аналітичної взаємодії

під час семінарських занять, що підтверджує ефективність даної форми навчальної діяльності для обох типів академічної підготовки — гуманітарної та технічної.

Аналіз отриманих даних виявив позитивний вплив семінарських занять на розвиток рефлексивних та інтерпретаційних навичок студентів обох груп, зокрема:

- контент-аналіз та анкетування, що проводилися на початку семестру та наприкінці, показали значне зростання особистісної залученості студентів, що виражалося у збільшенні рефлексивних висловлювань у письмових роботах та підвищенні інтересу до самостійних досліджень;
- аналіз анкет та спостереження засвідчили посилення емоційного інтелекту студентів, їхньої чутливості до емоційного контексту культурних текстів та здатності до емпатії;
- семінарські заняття стали платформою для активізації світоглядних дискусій, зіткнення різних ціннісних орієнтацій та формування толерантності.

Також виявлено позитивну динаміку розвитку інтерпретаційних навичок студентів протягом семестру, зокрема зростання складності й обґрунтованості інтерпретацій. Порівняльний аналіз результатів студентів гуманітарних і технічних спеціальностей показав певні відмінності у вихідному рівні інтерпретаційних навичок, проте значний прогрес спостерігався в обох групах. Загалом, студенти позитивно оцінили ефективність семінарських занять, відзначивши їхню роль у розвитку критичного мислення, аналітичних та комунікативних навичок, а також міжкультурної компетентності.

Результати дослідження підтвердили важливу роль семінару як ефективного інструменту культурної саморефлексії та активного залучення студентів до осмислення культури. Водночас виявлено складнощі у впровадженні рефлексивного компонента в академічний процес, що потребує розробки

відповідних критеріїв оцінювання, створення атмосфери довіри та застосування таких спеціальних педагогічних методів:

- **метод «Три запитання»:** після обговорення студенти відповідають на запитання: «Що я дізнався?», «Що мене здивувало?», «Які питання залишилися?»;
- **рефлексивне коло:** створення безпечного простору для обміну думками, де студенти навчаються слухати та рефлексувати над висловлюваннями інших;
- **само- та взаємооцінювання:** використання рефлексивних критеріїв для оцінки власної роботи та робіт одногрупників;
- **відеоаналіз дискусій:** перегляд та обговорення записів семінарів для аналізу власної участі, аргументації та комунікативних навичок.

Застосування есе та візуальних інтерпретацій стимулювало індивідуальне осмислення культурних феноменів, а кроскультурні порівняння поглиблювали розуміння специфіки власної та інших культур. Дебати й рольові діалоги створювали умови для прийняття різних точок зору та розвитку емпатії, тоді як інтерв'язійні обговорення сприяли само- та взаємооцінюванню навчальних досягнень.

Важливо підкреслити, що семінарські заняття сприяють розвитку здатності здобувачів освіти до діалогу з «іншим» – ключового компонента міжкультурної компетентності. Аналіз культурних феноменів у різних контекстах, порівняння світоглядних позицій та обговорення проблем міжкультурної комунікації допомагають студентам усвідомити множинність культурних перспектив, подолати етноцентризм та розвинути емпатію для успішної міжкультурної взаємодії в сучасному глобалізованому світі.

Курси «Українська та зарубіжна культура» та «Англійська мова» спрямовані на формування глибокого розуміння специфіки різних культур, їхньої взаємодії та взаємовпливу, і в цьому контексті семінарські заняття відіграють важливу

роль, забезпечуючи розвиток аналітичних і комунікативних навичок студентів. Серед практичних рекомендацій щодо організації семінарських занять варто звернути увагу на такі:

- чітке визначення цілей та завдань, адже кожне семінарське заняття повинно мати чітко сформульовані цілі та завдання, що орієнтовані на розвиток конкретних рефлексивних та комунікативних навичок.
- створення атмосфери довіри та підтримки, в якій студенти почуватимуться комфортно, висловлюючи свої думки, навіть якщо вони відрізняються від загальноприйнятих.
- використання широкого спектру методів активізації рефлексії та діалогу, щоб задовольнити різні стилі навчання та підтримувати інтерес студентів.
- забезпечення студентам конструктивного зворотного зв'язку щодо їхньої участі в дискусіях, рефлексивних роботах та інших видах діяльності.
- заохочення студентів до самостійної роботи, що сприяє розвитку рефлексивних умінь (написання есе, проведення міні-досліджень, підготовка презентацій).

Тематичне наповнення семінарських занять з курсу «Українська та зарубіжна культура» може включати аналітичні та дискусійні семінари, присвячені символіці в українській культурі, метою яких є розкриття глибинних значень традиційних символів та їхньої ролі у формуванні національної ідентичності шляхом аналізу фольклорних текстів, етнографічних матеріалів, творів образотворчого мистецтва та дискусій щодо актуальності традиційної символіки. Це також можуть бути проблемні та інтерпретаційні семінари, зосереджені на архетипах світової міфології і мають на меті ознайомити студентів з концепцією архетипів К.-Г. Юнга та проаналізувати їхній прояв у міфологічних системах різних культур через аналіз міфологічних текстів, порівняльний аналіз архетипних образів та дискусії щодо їхнього психологічного й культурного значення.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило актуальність проблеми недостатнього використання потенціалу семінарських занять у гуманітарній освіті для цілеспрямованого розвитку рефлексивних навичок студентів і ефективної організації культурологічного діалогу. Застосування традиційних підходів досить часто не сприяє формуванню критичного мислення, активній взаємодії та обміну аргументованими судженнями. Подолання цієї проблеми передбачає трансформацію семінарських занять у динамічний освітній простір, орієнтований на активну участь студентів і глибоке опанування навчального матеріалу. Результати емпіричного дослідження підтвердили ефективність використання спеціально розроблених педагогічних методів і практик для розвитку рефлексивних здібностей, формування культурологічного діалогу, критичного мислення та міжкультурної компетентності. Запропоновані практичні рекомендації щодо організації семінарських занять спрямовані на усунення виявлених недоліків і підвищення їхньої ролі в освітньому процесі. Особливу увагу приділено створенню атмосфери довіри й підтримки, застосуванню різноманітних методів активізації рефлексії та діалогу, забезпеченню конструктивного зворотного зв'язку й заохоченню самостійної роботи студентів.

Список використаних джерел

1. Walter, R. (2024). The culture of reflection: An organizational approach to learning. Routledge. Режим доступу - <https://ansrsource.com/creating-a-culture-of-reflection/>)
2. Schon, Donald A. (1987) Educating the Reflective Practitioner: Toward a New Design for Teaching and Learning in the Professions. Jossey-Bass. 380 p.
3. Dewey, J. (1933). How we think: A restatement of the relation of reflective thinking to the educative process. D. C. Heath and Company - Режим доступу - <https://archive.org/details/howwethinkrestat00dewerich/page/n5/mode/2up>

4. Brookfield, S. D. (1987). *Developing critical thinkers: Challenging adults to explore alternative ways of thinking and acting*. Jossey-Bass.
5. Daudelin, M. W. (1996). Learning from experience through reflection. *Organizational Dynamics*, 24 (3), 36-48.
6. Barnett, B. G., & O'Mahony, G. R. (2006). Conceptualizing reflection in higher education. *Innovative Higher Education*, 31(3), 159-178.
7. Moniz, T., & Ng, S. L. (2024). Cultivating cultural reflexivity in teacher education: A scoping review. *Teaching and Teacher Education*, 137, 104083.
8. Lee, G. V. & Barnett, B. G. (1994) Using reflective questioning to promote collaborative dialogue, *Journal of Staff Development*, 15(1), 16–21pp.
9. Szuc, D. (2021). Reflection in professional practice: A conceptual analysis. *Reflective Practice*, 22(5), 663-675.
10. Філіппова, Л. В. (2019). Рефлексія як чинник професійного розвитку викладача вищої школи. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 1(1), с.1-7.
11. Gadamer, H.-G. (2004). *Wahrheit und Methode: Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. Mohr Siebeck.
12. Пометун Олена (2020). Розвиток критичного мислення і медіаграмотності учнів: потенціал і проблеми – Режим доступу – <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/720794/1/Пометун%20О.%20із%20Умань%20Психодидактика%20ЗБІРНИК5-21-22.05.20.-3.pdf>
13. Вітюк В. В. (2020). Семінарське заняття як одна з форм навчання української мови в сучасному виші – Режим доступу – https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/1_2020/part_1/6.pdf
14. Кінд-Войтюк Н. В. Інноваційні методи і форми проведення семінарських занять при підготовці студентів. Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина») № 8(13) 2022. DOI:[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-8\(13\)-78-89](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-8(13)-78-89)

15. Терно С. Критичне мислення та філософське усвідомлення світу / С. Терно : [посібник для підготовки докторів філософії]. — Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2021. — 107 с.